

КАРТОГРАФІЯ, ГЕОІНФОРМАТИКА

УДК: 528

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.057>**P.I. Sossa**

Національний університет «Львівська політехніка», Львів

Інститут історії України НАН України, Київ

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ КАРТОГРАФІЇ В УКРАЇНІ

Метою дослідження є визначення основних етапів і тенденцій розвитку історичної картографії в Україні на основі вивчення систематизованої інформації про картографічні видання. На першому етапі (до 1917 р.) зафіксовано лише видання текстових історичних карт, переважно періоду феодалізму, для наукових і популярних видань історії України. Головною подією другого етапу (1917-1991 рр.) стали незавершені роботи зі створення історичного атласу України. Об'єктивне бачення вітчизняної історії у незалежній Україні та наявна картографічна інфраструктура (висококваліфіковані кадри, виробничі картографічні потужності, комп'ютерні технології) уможливили високий розвиток історичного картографування. Здобутком української картографії стало видання низки історичних науково-довідкових і науково-популярних атласів України, а також видання історичних пропагандистсько-просвітницьких і туристичних карт.

Ключові слова: історична картографія; історичні карти; історичні атласи; історичні карти і атласи України.

R.I. Sossa

National University "Lvivska Politechnika", Lviv

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

DEVELOPMENT OF HISTORICAL MAPPING IN UKRAINE

Based on the analysis of published maps and atlases of national history, the main stages and tendencies of the development of historical cartography in Ukraine is determined. There are only editions of textual historical maps, mainly the period of feudalism for scientific and popular editions of Ukrainian history was recorded at the first stage (until 1917). The main event of the second stage (1917-1991) was the unfinished work on the historical atlas of Ukraine creation. The national history objective vision in independent Ukraine and the available mapping infrastructure (highly skilled personnel, production mapping facilities, computer technologies) have allowed the historical mapping high development. A number of historical scientific reference and popular science atlases of Ukraine publication, as well as historical advocacy, educational and tourist maps publication became achievement of Ukrainian cartography.

Keywords: historical mapping; historical cartography; historical maps; historical atlases; historical maps and atlases of Ukraine.

Актуальність теми дослідження

Проголошення незалежності України, зміна політичних і ціннісних орієнтирів спонукали науковців до поглибленого та об'єктивного дослідження вітчизняної історії. Історичне картографування, як і будь-який напрям тематичного картографування, є продуктом своєї доби. Історичні атласи та карти відбивають суспільно-політичні погляди суспільства, стан розвитку історичної науки, стан розвитку методів і способів картографування та картографічного виробництва. Значення картографічного методу в історичних дослідженнях істотно зросло з розвитком географічних інформа-

ційних систем і технологій, веб-картографії. Проте спеціальних досліджень з історичної картографії немає, відсутні праці з періодизації розвитку історичного картографування в Україні. Значне збільшення на початку ХХІ ст. випуску історичних карт і атласів з вітчизняної історії потребує осмислення не лише сучасного стану, тенденцій і перспектив даного напрямку тематичного картографування, але й розгляду еволюції історичних карт і атласів вітчизняної історії.

Стан вивчення питання, основні праці

Історичне картографування як напрям тематичного картографування розглянув Р. Сосса у картознавчому та картобібліографічному контекстах

© P.I. Sossa, 2020

у загальних публікаціях з історії картографування [1, 2]. Найбільше публікацій з окресленої проблематики вийшло у 1960-х – 1980-х роках, коли проводились широке обговорення та дискусії щодо створення історичного атласу Української РСР [3-6]. Нову хвилю публікацій спричинив процес випуску історичних атласів України з початку 2000-х років [7-9].

Метою дослідження є визначення основних етапів і тенденцій розвитку історичної картографії в Україні на основі вивчення систематизованої інформації про картографічні видання.

Виклад основного матеріалу

Періодизацію історії картографування території України ми розглядаємо на тлі загального історичного процесу [1, С. 16-21]. Виходячи з цього та з огляду на змістовне наповнення, функціональне призначення, організаційно-інституційне забезпечення історичного картографування України в еволюції його розвитку виділяємо три етапи: 1) до 1917 р.; 2) 1917-1991 рр.; 3) у незалежній Україні (з 1992 р.).

Історичне картографування України до 1917 р.

Тривалий час територія України входила до складу інших держав. У цих умовах картографування національного історичного процесу належного самостійного розвитку не отримало і, зрештою, не могло отримати через існуючі політичні поділи територій та відповідні державні ідеології.

Поодинокі історичні карти території України з'являються як текстові карти або як додатки у працях українських істориків лише у другій половині XIX ст. Проте історичні події на території України тою чи іншою мірою були відображені в атласах, текстових картах у наукових і популярних працях російських, польських і австрійських істориків з кінця XVIII ст.

Уперше територія сучасної України частково була відображена на перших історичних картах А. Ортелія. Текстова історична карта Сарматії вміщена у праці Ю. Яблоновського "L'empire des Sarmates aujourd'hui Royaume de Pologne..." (Галле, 1742). Кінцем XVIII ст. датуються перші російські рукописні археологічні карти античного міста Херсонес. Українські землі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відображені на російських історичних картах.

У першій половині XIX ст. минуле українських земель частково знайшло своє відображення у

низці науково-довідкових і навчальних історичних атласів Росії (І.Ф. Ейнерлінга, В. Левассера, С.І. Барановського, М.І. Павлицева, М.М. Торнау, О.В. Добрякова та ін.) та Польщі (С. Платера, Й. Лелевеля, А. Дуфора, Ф. Вротновського та ін.).

У 1904 р. польський історик Александр Яблоновський видав "Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej ....: "Ziemie ruski" Rzeczypospolitej" (Варшава, Відень, 1889–1904). Уперше на картах атласу у великому для історичних карт масштабі 1:300 000 детально відображено адміністративний устрій українських земель на зламі XVI–XVII ст. у складі Польщі.

Враховуючи політичну ситуацію в Російській імперії щодо українознавчих досліджень і утисків української мови, перші українські історичні текстові карти з'явилися у другій половині XIX ст. у Галичині. Піонер створення українських історичних карт, український історик і археолог Ісидор Шараневич, уклав і опублікував у Львові низку текстових карт. Історичні карти як ілюстрації до популярних видань створювали В. Ільницький, І. Кривецький, О. Барвінський.

Історичні карти – як додатки до своїх праць – розробляли відомі історики М.В. Закревський, А.О. Скальковський, Д.І. Багалій, Д.І. Яворницький, М.С. Грушевський та ін. Археологічні карти науково-довідкового типу окремих губерній видали В.Б. Антонович і Ю.Й. Сіцинський. 9 кольорових історичних карт вміщено у першому виданні популярної "Історії-Русі" М. Аркаса (Петербург, 1908). У 1914 р. Л.В. Падалка видав "Карту відновленої з XVI ст. колонізації Полтавської губернії з позначенням 7 козацьких полків та їх сотенних пунктів".

Таким чином, на першому етапі зародження історичного картографування в Україні до 1917 р. не було видано окремих історичних карт чи атласів України. З другої половини XIX ст. текстові карти з'являються в наукових і популярних виданнях. Численні історичні карти в популярних виданнях історії України за змістом були простими і часто укладені примітивно. Науково-довідковий характер мали карти, вміщені у наукових працях, проте і вони укладались часто на невисокому картографічному рівні та були чорно-білими. Майже всі карти присвячені історії України періоду феодалізму. Характерною ознакою цього етапу є те, що авторами карт є виключно історики.

Історичне картографування України в 1917-1991 рр.

Цей етап включає періоди Української революції 1917-1921 рр., картографування в Західній Україні у міжвоєнний час, радянський період, а також картографування у діаспорі.

Спроба відновлення української державності під час Української революції 1917-1921 рр. підвищила зацікавленість учених у дослідженнях історії України та її картографічної інтерпретації. Проект укладання першого історичного навчального атласу України розробили у Львові Іван Крип'якевич і Степан Рудницький. У 1918 р. вони почали готувати матеріали для атласу, який так і не був виданий. Загалом було підготовлено 12 рукописних карт до часів Хмельниччини.

Оригінальні історичні карти, зокрема козацького адміністративного устрою, містять наукові праці І. Крип'якевича.

У першому комплексному атласі України науково-довідкового типу «Атлас України й сумежних країв» (Львів, 1937) за загальною редакцією Володимира Кубійовича, що територіально охоплює українські етнічні землі, вміщено розділи «Історія, культура». Розділ включає три історичні карти «Українські землі за княжих часів (XI-XIII в.)», «Українські землі в половині XVII в.» та «Українські землі 1914-23», на яких розміщено ще низку додаткових карт.

Головний вплив на розвиток історичної картографії України в радянський період мали такі чинники: 1) заідеологізованість історичної науки; 2) монополізація з початку 1970-х років Головним управлінням геодезії та картографії СРСР (ГУГК СРСР) виконання практично всіх картографічних робіт у державі; 3) створення наукового осередку історичної картографії в академічному Інституті історії АН УРСР.

Історична наука в радянські часи проповідувала принцип партійно-класового підходу в історичному дослідженні. Дослідження історії України повинні були здійснюватися за союзною схемою – розгляд історії з класових позицій, трактування її як частини російської історії, керівна роль комуністичної партії, замовчування національних процесів тощо.

Серед історичних карт, які видавало ГУГК СРСР, переважали агітаційно-пропагандистські карти, що відображали здебільшого події Великої Вітчизняної війни СРСР. До них належить серія карт-буклетів міст-героїв (Керч, Київ, Одеса, Се-

вастополь), атлас «Города-герои Великой Отечественной войны» (1970–1980 рр.).

Дрібномасштабні карти історії України тоді традиційно вміщували у багатьох вітчизняних енциклопедичних і академічних виданнях у вигляді кольорових карт-вклейок і текстових чорно-білих карт. Історичні карти України обмежувались переважно такими темами: Археологія, Київська Русь, Визвольна війна українського народу 1648-1654 рр., Велика жовтнева соціалістична революція, Іноземна воєнна інтервенція та громадянська війна у 1918-1920 рр., Визволення України у 1943-1944 рр. Найповніше історичні карти України було представлено у восьмитомному академічному виданні «Історія Української РСР» (К., 1977-1979), що містило загалом 101 карту, включаючи 37 кольорових.

Значною віхою у розвитку історичної картографії України стала спроба створити фундаментальний атлас «Історія українського народу і Української РСР», який було задумано у 1960-х роках як третій том національного атласу. Ідею тритомного атласу було зініційовано у період лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР. Проте у подальшому зі зміною політичної ситуації в державі концепція атласу не була реалізована. У світ вийшов лише перший том – «Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР» з грифом «Для службового користування» (1978).

Проект структури та попередній список карт історичного атласу опублікували у 1966 р. І.П. Крип'якевич, А.Л. Перковський, Ф.П. Шевченко. Науковим розробленням атласу (під керівництвом Ф.П. Шевченка) займався Інститут історії АН УРСР із залученням інших наукових інституцій.

Під час роботи над історичним атласом в Інституті історії АН УРСР (від 1990 р. – Інститут історії України АН УРСР) сформувався досить вагомий науковий осередок з історичної географії та картографії, до складу якого входили історики та картографи. Тут було опрацьовано теоретико-методичні підходи до створення історичного атласу (використання картографічних та інших джерел, редагування авторських формулярів карт, принципи укладання географічних основ і тематичного змісту, принципи оформлення карт тощо) та за розробленими формулярами укладено авторські оригінали карт. Карти розробляли картографи спільно з істориками за провідної ролі останніх.

Особливо важливою була роль картографів у виборі способів картографічного представлення історичної інформації, у проектуванні умовних позначень, створенні карт адміністративно-територіального поділу.

У процесі тривалої роботи над створенням історичного атласу України відповідно до змін політичної ситуації в державі («відлига», репресії, демократизація) постійно уточнювали перелік карт, що призвело до непомірного зростання кількості карт радянського періоду. В атласі вперше було опрацьовано такий великий обсяг фактичного матеріалу з історії України, який був поданий з радянських ідеологічних позицій.

В остаточному варіанті з видозміненою назвою „Атлас історії Української РСР” складався з двох частин. Перша охоплювала дожовтневий період, друга – радянський. Перша частина атласу, що складалася з 101 карти, була підготовлена до друку у 1992 р. на Вінницькій картографічній фабриці, але так і не була видана. Певний вплив на невихід атласу у світ могла мати гостра критика атласу істориком Я.Р. Дашкевичем [10]. Вважаємо, що незважаючи на створення атласу з радянських позицій (для справедливості зазначимо, що наприкінці 1980-х років в умовах переосмислення вітчизняної історії було внесено істотні зміни до змісту окремих карт) та російську мову видання, з відповідними поясненнями у передмові атлас можна було видати. Адже колосальний обсяг фактичного матеріалу не був опублікований і не введений до наукового обігу, а частина матеріалів на сьогодні взагалі втрачена.

Аналогічною була доля другої частини атласу „Україна. Початок XX ст. – 90-ті роки”. Із 150 укладених карт до середини 1990-х років кількість картографічних сюжетів зменшили до 93. До підготовки до видання цієї частини атласу на картографічному виробництві справа не дійшла.

Солідний доробок на ниві історичного картографування України був у діаспорі. Перші історичні атласи України, науково-популярні за змістом, були видані саме поза межами нашої держави. Первістком став одноколірний англomовний історичний атлас Дж. В. Сімпсона «Україна: історичний та географічний атлас» (1941, 1942), перевиданий українською мовою (Авгсбург, 1946). В атласі було представлено 20 чорно-білих карт. На кращому змістовному, картографічному та поліграфічному рівнях видані «Історичний атлас України» І. Теслі та Е. Тютка за редакцією

Л. Винара (Монреаль; Нью-Йорк; Мюнхен, 1980), що містив 41 карту, і «Ukraine. A Historical Atlas» П.-Р. Марочія (Toronto; Buffalo; London, 1985; 1987) – 24 карти. Як піонерні роботи, за умов відсутності належної джерельної бази для їх створення, атласи слід оцінити безумовно позитивно, хоча для українського читача вони тоді були недоступними.

На основі “Атласу України й сумежних країв” (1937) на початку 1941 р. в Інституті досліджень кордонів і зарубіжжя в Берліні-Штеглітці було підготовлено історичний атлас України. Лише у 80-х роках XX ст. А. Жуковський, опрацювавши передмову та примітки, видає атлас німецькою мовою у Вісбадені (Німеччина) під назвою «Historischer Atlas der Ukraine. Ein deutsches Dokument aus dem Jahr 1941» (Мюнхен-Париж, 1993), який містить 38 карт. Вказане в атласі авторство В. Кубійовича є досить сумнівним.

На зламі епох в умовах демократизації суспільного життя в СРСР перший в Україні картографічний кооператив «Картінформ» на початку 1991 р. видає у Києві карту «Пам’ятки Києва, знищені у XX столітті» (автор Л.А. Проценко).

Таким чином історичне картографування України упродовж 1917-1991 рр. не мало вагомих здобутків на ниві видання карт і атласів історичної тематики, тут можемо лише згадати піонерні діаспорні видання історичних атласів України. Однак проведена у 1960-х – 1980-х рр. велика організаційна, наукова, картографічна робота з розроблення та створення історичного атласу України стала однією з підвалин успішного розвитку історичної картографії в нових політичних умовах. Відтоді у створенні історичних карт дедалі більшу роль починають відігравати фахівці-картографи.

Історичне картографування України у незалежній Україні (з 1992 р.)

Проголошення незалежності України відкрило можливість об’єктивного картографування вітчизняної історії. Передумовами прискореного розвитку історичного картографування в Україні стали опрацювання істориками в середині 1990-х років нового бачення вітчизняного історичного процесу, наявність доробку наукового осередка з історичного картографування (Інститут історії України НАН України), наявність картографічного виробництва з висококваліфікованими фахівцями (Київське науково-редакційне картоукла-

даліше підприємство Укргеодезкартографії, видавництво «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана, мале підприємство «Мапа ЛТД»), а також суспільна затребуваність на історичні карти і атласи із об'єктивним висвітленням вітчизняної історії.

Хронологічно першим видано тематичний історичний атлас «Українці. Східна діаспора» (К., 1992; 1993) [11]. Це перше картографічне видання, присвячене розселенню українців поза своєю етнічною територією в Російській імперії і СРСР наприкінці XIX–XX ст. Двоколірні карти атласу укладені за даними офіційної статистики. У 1993 р. опубліковано англomовний варіант атласу «Ukrainians of the Eastern Diaspora. Atlas» (Kyiv-Edmonton-Toronto, 1993) [12].

Розвиток вітчизняного історичного картографування значною мірою прискорили потреби картографічного забезпечення викладання історії України в загальноосвітній школі. Піонером створення навчальних атласів з історії України стало видавництво «Мапа», яке упродовж 1997–1999 рр. видало для 5–11 класів покладні атласи «Україна. Історичний атлас» (концепція й авторське опрацювання Ю. Лози). В основу серії навчальних атласів було покладено раніше розроблену Ю. Лозою на основі ідей Я.Р. Дашкевича концепцію «Великого Історичного Атласу України». Пізніше, на основі досвіду створення атласів видавництва «Мапа», навчальні атласи з історії України почали готувати ПрАТ «Інститут передових технологій» (з 2000) і ДНВП «Картографія» (з 2012). Загалом навчальні історичні атласи характеризуються доволі насиченим змістом, який виходить поза межі навчальної програми.

Важливим здобутком української картографії стало видання фундаментального комплексного «Національного атласу України» (2007). Атлас містить тематичний блок «Історія» (науковий керівник В.А. Смолій), у якому певною мірою реалізовано ідеї Історичного атласу України, опрацьовані у 70-х – 80-х рр. XX ст. Спочатку планувалося включити до блоку тільки карти з історії української державності. Проте у кінцевому варіанті 79 карт на 33-х сторінках були згруповані у чотири розділи: Давня історія, Середньовіччя та ранній новий час, Україна в нову добу, Україна в новітню добу. У порівняно невеликому блоці максимально відтворено, у межах сучасних державних кордонів, історичний процес в його хронологічній послідовності, його

загальноукраїнські закономірності й регіональну специфіку. Історичні карти атласу відображають найвагоміші, знакові події і явища переломного характеру, що відбувалися у політичній, економічній, соціальній, культурній і духовній сферах [13].

Атласне історичне регіональне тематичне картографування започаткував «Атлас історії культури Волинської області» (2008), який був розроблений та виданий Волинським національним університетом ім. Лесі Українки.

Вихід у світ у видавництві «Мапа» фундаментального науково-довідкового «Історичного атласу України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава)» (автор концепції атласу Ю. Лоза) став подією в історичному картографуванні України (К., 2010). Опублікований великоформатний атлас становить перший том задуманого тритомного «Великого Історичного Атласу України» [14]. В основу концепції атласу покладено: відображення історії українського етносу у просторових межах його розселення у відповідний історичний період; акцентування уваги на історії української державності та історії українського козацтва; відображення для історичних періодів усіх сфер буття; взаємозв'язок подій української історії з подіями європейської та світової історії.

Атлас складаються з двох блоків: Залюднення українських земель у найдавніші часи (15 розділів, 217 карт); Від перших слов'янських спільнот до ранньоукраїнської держави (10 розділів, 284 карти). Атлас містить значний довідковий матеріал. Новацією в атласі стало оприлюднення для спірних питань минулого декількох поглядів науковців на окремі події та явища. Стародавній ландшафт і мережу поселень в атласі реконструйовано на карті масштабу 1:1 500 000 «Русь-Україна: територіальний устрій і поселення».

Останні здобутки дослідження історії України від давніх часів до сучасності відтворені у науково-популярному «Атласі історії України», розробленому в ДНВП «Картографія» за участю Інституту історії України НАН України (упорядник Д.В. Ісаєв; К., 2012) [15] та в науково-довідковому «Історичному атласі України» Ю. Лози (К., 2015) [16]. Карти першого атласу (загалом 148 карт), серед яких багато карт воєнної історії та політико-адміністративного поділу, доповнені пояснювальним текстом та ілюстраціями, що розраховані на пересічного читача.

Карти атласу, як для науково-популярного видання, дещо перевантажені інформацією.

«Історичний атлас України» (540 карт), концептуально відповідаючи підходам до створення великого тритомного атласу, містить 9 тематично-хронологічних розділів. Атлас, будучи класичним картографічним твором науково-довідкового призначення, висвітлює багато оригінальних сюжетів, відзначається академічним стилем докладності та детальності подачі інформації. Особливу увагу у ньому приділено картографічному висвітленню історії української державності. Атлас видано у дещо меншому форматі ніж перший том Великого атласу.

У науково-популярній формі історію української державності подає пропагандистсько-просвітницький «Атлас історії української державності: українські землі від найдавніших часів до сьогодення» (автор-упорядник В. Грицеляк, Львів, 2013). Картографічні сюжети охоплюють історію України від доісторичних часів до сучасності. Атлас містить коротку інформацію про українські держави та державні утворення, які існували і кілька століть, і кілька днів [17].

Розробники науково-популярного видання «Тетра Ucrainica. Історичний атлас України і сусідніх земель: від кімерійців до сьогодення» (Д. Вортман, Я. Гордієнко, М. Майоров, 2018) намагалися подати історію України, насамперед політичну, в широкому регіональному контексті [18]. Це загалом похвально. Однак територія картографування багатьох карт атласу із стандартною географічною основою є завеликою. Докладніше в атласі відображено періоди Русі, Козацької революції, Української революції 1917-1921 рр., а також події Революції Гідності та збройної агресії Росії проти України в 2014-2015 рр. 93 дрібно-масштабні карти атласу доповнені доступним для пересічного читача текстовим та оригінальним ілюстративним матеріалом.

Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського виданням атласу «Львів» (2014) започаткувало створення атласів українських історичних міст відповідно до загальноєвропейської програми Міжнародної комісії з історії міст [19]. Атлас містить репродукції стародавніх карт міста і видів міста, сучасні карти-реконструкції, доповнений брошурою українською й англійською мовами. У цій серії атласів українських історичних міст видано атласи «Жовква» (2016), «Галич» (2018),

«Жидачів» (2020).

Якісно новим – змістовно та тематично – набором текстових чорно-білих карт оснащено десяти томне академічне видання «Енциклопедії історії України» (Наукова думка, 2003-2013), підготовлене Інститутом історії України НАН України (картографи Л. Криницький, Д. Вортман). Загалом у виданні вміщено 564 карти, поряд з традиційними історичними картами подано багато оригінальних, зокрема історичні плани міст.

Серед нечисленних видань історичних карт науково-довідкового і довідкового типу відзначаємо стінні карти Ю. Лози «Гетьманщина у XVIII ст.» (К., 2018) і «Київщина» (К., 2019) масштабу 1:400 000 та серію складаних карт «Українська революція 1917-1921», яку видало ТОВ «Українська Картографічна Група» (К., 2018-2020).

Затребуваність вивчення маловідомих моментів історії України спричинила розвиток історичного картографування пропагандистсько-просвітницького спрямування. Серед таких видань карт: «Україна. Голодомор 1932-1933» (К., 2010); серія малоформатних стінних карт львівського видавництва «Карти і атласи» («Українська повстанська армія» (2009), «Соборна Україна» (2009, 2014) та ін.), а також серія карт ДНВП «Картографія» «Країна єдина» (К., 2014), створення якої стало відповідною реакцією на російську агресію проти України у 2014 р.

Отримало розвиток історичне картографування туристичного спрямування. На сучасній географічній основі відображають події та явища минулого, здебільшого конкретної тематики, карти доповнені докладним описом подій та ілюстраціями.

Дискусії щодо різних підходів до картографування вітчизняної історії перемістились у практичну площину публікації картографічних творів. Певна конкуренція розробників і видавців історичних атласів та карт сприяє пошуку нових підходів до картографічного відтворення минулого, пришвидшує публікацію в наочній формі нових результатів історичних досліджень. Сучасною тенденцією історичного картографування став вихід на провідні ролі у розробленні творів картографів. Це дає змогу у процесі створення карти підібрати найоптимальніші картографічні способи відображення інформації, щоб забезпечити необхідне співвідношення між повнотою змістовного навантаження карти та її наочністю. Істориків залучають здебільшого як наукових

консультантів, хоча нерідко історики є співавторами карт, рідше – авторами.

Якщо у 1960-х – 1970-х роках головною темою обговорення було «Яким має бути історичний атлас України?», то тепер головні дискусії ведуться щодо виданих атласів, реалізованих принципів і підходів їх створення. Приємним фактом стала поява численних рецензій [20-23] на видані атласи, що є свідченням наукового та суспільного інтересу до історичних картографічних творів.

Отже, видання у 2000-х роках низки науково-довідкових, довідкових, науково-популярних і навчальних історичних атласів та карт, а також видання низки історичних пропагандистсько-просвітницьких і туристичних карт засвідчило як високий рівень розвитку історичної картографії в Україні, так і затребуваність картографічних творів історичної тематики. Значно розширено тематику історико-географічних досліджень, поглиблено вивчення знакових картографічних джерел. Перехід до комп'ютерних технологій створення карт істотно розширив зображувальні засоби відтворення змісту карт, значно поліпшив наочність картографічного зображення та відповідно читанність карти.

Висновки

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні основних етапів і тенденцій розвитку іс-

торичного картографування в Україні. За понад 150 років українська історична картографія еволюціонувала від текстових чорно-білих карт до фундаментальних історичних атласів. Упродовж двох перших етапів її розвитку (до 1917 р.; 1917-1991 рр.), в умовах відсутності власної держави, історичне картографування України з політичних та ідеологічних причин не мало шансів для розвитку. З цих причин не було завершено роботи зі створення наукового „Атласу історії Української РСР”. Об’єктивне бачення вітчизняного історичного процесу в незалежній Україні та потужна картографічна інфраструктура (висококваліфіковані кадри, виробничі картографічні потужності, сучасні комп'ютерні технології створення карт) зумовили високий розвиток історичного картографування. До вагомих здобутків української картографії слід віднести насамперед видання низки науково-довідкових і науково-популярних атласів України. Суспільний інтерес до вітчизняної історії сприяв виданню численних історичних пропагандистсько-просвітницьких і туристичних карт. Історичне картографування сформувалось у потужний, один із провідних напрямів сучасного тематичного картографування в Україні.

Визначені передумови, підходи та принципи створення основних картографічних творів історичної тематики становлять наукове та практичне значення проведеного дослідження.

References [Література]

1. Sossa R. I. (2007). *History of the territory of Ukraine mapping*. Kyiv, 336 p. [In Ukrainian]. [Сосса Р.І. Історія картографування території України. 2007. Київ, 336 с.]
2. Sossa R. I. (2002). *Cartographic works on the territory of Ukraine (1945–2000). Bibliographic index*. Kyiv, 400 p. [In Ukrainian]. [Сосса Р.І. Картографічні твори на територію України (1945–2000 рр.): Бібліографічний покажчик. Київ, 2002. 400 с.]
3. Yatsunskii V. K. (1965). On the creation of the historical atlas of Ukraine. *Ukrainian historical journal*, 7, 30-34. [In Ukrainian]. [Яцунський В.К. Про створення історичного атласу України // Укр. істор. журнал. 1965. № 7. С. 30–34.]
4. Kharchenko A. S. (1966). On the creation of the National Atlas of the Ukrainian SSR and its component part – the historical atlas. *Ukrainian historical journal*, 4, 83-85. [In Ukrainian]. [Харченко А.С. Про створення Національного атласу Української РСР та його складової частини – історичного атласу // Укр. істор. журнал. 1966. № 4. С. 83-85.]
5. Shevchenko F. P. (1966). About the structure and maps list of the historical atlas of Ukraine. *Ukrainian historical journal*, 4, 86-90. [In Ukrainian]. [Шевченко Ф.П. Про структуру та список карт історичного атласу України // Укр. істор. журнал. 1966. № 4. С. 86–90.]
6. Ivankov P. O. (1980). Collaboration of historian and cartographers in the development of historical reference maps. *Ukrainian historical journal*, 8, 85-89. [In Ukrainian]. [Іваньков П.О. Співробітництво істориків і картографів у розробці науково-довідкових історичних карт // Укр. істор. журнал. 1980. № 8. С. 85–89.]
7. Loza Y. (2000). On the concept and structure of the Great Historical Atlas of Ukraine. *Cartography and History of Ukraine*.

- Lviv, 173-195. [In Ukrainian].
[Лоза Ю. Про концепцію та структуру Великого Історичного Атласу України // Картографія та історія України: 36. наук. пр. Львів, 2000. С. 173-195.]
8. Loza Y. (2012). Versions of historian and cartographers: a few thoughts after Volume 1 of the Historical Atlas of Ukraine releasing. *National cartography: state, problems and development prospects*. Iss. 5. Kyiv, 98-103. [In Ukrainian].
[Лоза Ю. Версії істориків та картографів: кілька думок після виходу у світ 1-го тому «Історичного атласу України» // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку: Збірник матеріалів. Вип. 5. Київ, 2012. С. 98-103.]
  9. Isaiev D. V. (2014). Atlas of the history of Ukraine as a modern form of the past study. *Bulletin of geodesy and cartography*, 2, 11-14. [In Ukrainian].
[Ісаєв Д.В. Атлас історії України як сучасна форма дослідження минулого // Вісник геодезії та картографії. 2014. № 2. С. 11-14.]
  10. Dashkevych Y. (1993). Around the historical atlas of Ukraine. *Ukraine in the past*. Iss. 4. Kyiv, Lviv, 163-211. [In Ukrainian].
[Дашкевич Я. Навколо історичного атласу України // Україна в минулому. Київ, Львів, 1993. Вип. 4. С. 163-211.]
  11. Naulko V., Vynnychenko I., Sossa R. (1992; 1993). Ukrainians. Of the Eastern Diaspora: An Atlas. Kyiv. 24 p. [In Ukrainian].
[Наулко В., Винниченко І., Сосса Р. Українці. Східна діаспора. Атлас. Київ, 1992; 1993. 24 с.];
  12. Naulko V., Vynnychenko I., Sossa R. (1993). Ukrainians. Of the Eastern Diaspora: An Atlas. Kyiv-Edmonton – Toronto.
  13. *National Atlas of Ukraine (2007)*. Kyiv, 440 p. [In Ukrainian].
[Національний атлас України. Київ, 2007. 440 с.]
  14. Loza Y. (proj. map. and author-ed.). (2010). *Historical Atlas of Ukraine: The ancient past. Rus (Kyiv State, Galicia-Volyn State)*. Kyiv, 300 p. [In Ukrainian].
[Історичний атлас України: Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава) / Керівник проєкту й автор-упорядник Ю. Лоза. Київ, 2010. 300 с.]
  15. Isaiev D. V. (comp.) (2012). *Atlas of the History of Ukraine*. Kyiv, 152 p. [In Ukrainian].
[Атлас історії України / Упорядник атласу Д.В. Ісаєв. Київ, 2012. 152 с.]
  16. Loza Y. (2015). *Historical atlas of Ukraine*. Kyiv, 320 p. [In Ukrainian].
[Лоза Ю. Історичний атлас України. Київ, 2015. 320 с.]
  17. Hrytseliak V. (author-comp.). (2013). *The Atlas of the History of Ukrainian statehood: Ukrainian lands from ancient times to the present*. Lviv, 128 p. [In Ukrainian].
[Атлас історії української державності: українські землі від найдавніших часів до сьогодення / Автор-упорядник В. Грицеляк. Львів, 2013. 128 с.]
  18. Vortman D., Hordiienko Y., Maiorov V. (2018). *Terra Ucrainica. Historical atlas of Ukraine and neighboring lands: from the Cymmerians to the present*. Kharkiv, 224 p. [In Ukrainian].
[Вортман Д., Гордієнко Я., Майоров М. Terra Ucrainica. Історичний атлас України і сусідніх земель: від кімерійців до сьогодення. Харків, 2018. 224 с.]
  19. Kapral M. (ed.). (2014). *Atlas of Ukrainian historic cities*. Vol. 1. Lviv. Kyiv, 96 p. [In Ukrainian].
[Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів / За наук. ред. М. Капралю. Київ, 2014. 96 с. + 25 ориг. к., 11 к.-реконстр., 6 видів міста.]
  20. Paschenko V. M. (2014). "Historical atlas of Ukraine" by Yurii Loza – a unique scientific statement of Ukrainian. *Kyiv Geographic Yearbook*. Iss. 9, 157-167. [In Ukrainian].
[Пашенко В.М. «Історичний атлас України» Юрія Лози – унікальне наукове утвердження українства // Київський географічний щорічник. 2014. Вип. 9. С. 157-167.]
  21. Zharkikh M. (2011). *Inside the Historical atlas of Ukraine*. URL: <https://www.m-zharkikh.name/uk/History/Reviews/HistAtlas.html> [In Ukrainian].
[Жарких М. Всередині історичного атласу України. URL: <https://www.m-zharkikh.name/uk/History/Reviews/HistAtlas.html>]
  22. Maiorov M. V. (2014). Review: Atlas of the history of Ukraine. Kyiv: SSPE "Kartohrafiya", 2012. 152 p. *Ukrainian historical journal*, 6, 198-206. [In Ukrainian].
[Майоров М.В. Рец.: Атлас історії України. – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – 152 с. // Укр. істор. журнал. 2014. № 6. С. 198-206.]
  23. Isaiev D. (2018). Terra Ucrainica. Historical atlas of Ukraine and neighboring lands: from the Cymmerians to the present. *Ukrainian historical journal*, 6, 205-209. [In Ukrainian].
[Ісаєв Д. Terra Ucrainica: Історичний атлас України і сусідніх земель: Від кімерійців до сьогодення // Укр. істор. журнал. 2018. № 6. С. 205-209.]

Стаття надійшла до редакції 02.12.2019